

**Jaroslav Pánek – Jiří Pešek
– Petr Vorel: *Velmocenské
ambice v dějinách***

(Acta Societatis Scientiarum
Bohemicae vol. 1)

Učená společnost ČR, Praha 2015,
146 s.

Úkolem historie je jak péče o tradici a paměť, které každou společnost i každého jejího člena spojují s předchozími generacemi, tak zaměření k budoucnosti, neboť poznání minulých dějů a jejich důsledků nám má především pomoci lépe žít. Slavný citát z Ciceronova Řečníka (2, 36) netřeba na tomto místě opakovat. Recenzovaná kniha této ambici dostává nejen svým obsahem, k němuž se vrátím níže, ale i „formou“ – a to hned nadvakrát.

Vnější vlivy (sovětský import, i naše vlastní „zásluhy“) vedly k tomu, že český akademický svět ve druhé polovině 20. století fakticky ztratil jednu z klíčových institucí – vědecké společnosti. Ne že by zcela přestaly existovat, zejména na oborové bázi, nicméně přestaly plnit velkou část svých funkcí obvyklých v dřívějším období i ve svobodném světě. Přestaly být diskuzními fóry svobodně volených osobností, jež do té doby nesvazovalo nic než akademická pravidla, přestaly být organizátorkami konferencí, vydavatelkami odborných časopisů a knižních řad, vychovatelkami začínajících akademiků i zainteresované laické veřejnosti. Některé z těchto a dalších zásadních funkcí „vědecké infrastruktury“ převzaly akademické ústavy, jiné nadlouho zanikly úplně a obnova po roce 1989 je z různých důvodů jenom částečná. Nezávislé, samosprávné a (při zachování nezbytných hierarchií!) demokratické,

někdy třeba i vzájemně konkurenční akademické společnosti naší vědě po mém soudu citelně chybí, možná se však začíná blýskat na lepší časy. Rozhodnutí Učené společnosti ČR, založené v roce 1994, vydávat vlastní monografickou řadu publikací je významným počinem, který, bude-li v něm po prvním svazku dlouhodobě pokračováno, jednoznačně směřuje k tomuto cíli a v případě historie rovněž ke skutečnému naplňování jejich svrhu zmíněných funkcí.

Druhým pozapomenutým, avšak svrchovaně významným počinem je obnovení tradice univerzitních či akademických extenzí – veřejných přednášek nebo častěji jejich cyklů, směřujících k povznesení „obecných znalostí“ širší veřejnosti nebo vzdělanců v odlišných oborech. Bývalo a na západ od našich hranic dodnes bývá zvykem, že univerzity a vědecké společnosti pravidelně prezentují „laikům“ aktuální vědecké poznání v širších souvislostech, byť třeba s ohledem na kognitivní možnosti posluchačů, přičemž hodnota takového zprostředkování pro kultivaci společnosti je nedožrnná. Nikterak ji přitom nesnižuje skutečnost, že ze současných českých maturantů polovina studuje vysoké školy (o jejich osobní zainteresovanosti a reálné kvalitě takového masového vzdělávání raději na tomto místě pomlčme), vzděláváci a kulturní hodnotu extenzí nemohou nahradit ani programy typu univerzity třetího věku a podobně. Ačkoli v této snaze našťestí není úplně sama, Učená společnost takovéto přednášky začala realizovat, stejně jako zaštiťuje mezioborově obohacující přednášky pro své členy. Rozšířením jednoho takového přednáškového cyklu vznikla recenzovaná kniha a bylo by jen dobře, kdyby nezůstalo jen u ní, stejně jako kdyby se

praxe veřejných extenzí a knižní publikace jejich obsahu mohutněji vrátila do našeho kulturního a sociálního prostředí.

První svazek akt české Učené společnosti je tak už tím, že vůbec vznikl a lze doufat v jeho pokračování, navýsost důležitým počinem; jeho obsahem jsou studie tří našich předních historiků věnované nadnárodním, velmocenským zájmům v různých obdobích (převážně středoevropských) dějin, doplněné o anglické „*summaries*“ (uvozovky budou vysvětleny). Ačkoli jsou přitom „velmocenskost“ a její představitelé chápány z rozdílných perspektiv (v návaznosti na historické souvislosti i metodické přístupy jednotlivých autorů) a třebaže autoři vlastně nepřekročili svá standardní badatelská pole, nebo právě proto, výsledkem je až překvapivě účinná syntéza často nabízející nově tematizované problémy a jejich neotřelá řešení. Kniha tak vybízí k přemýšlení nad dějinami, nezůstává u pouhé konstatace faktů a nebrání se ani velmi aktuálnímu vyznění úvah nad dávnou minulostí, „dobře známou“ jen v teorii. Jinak řečeno, povedla-li se již „forma“, pozadu za ní rozhodně nezůstává ani obsah. Autoři přitom zdůraznili diskuzní charakter svých textů (s. 7), a snad aby udrželi pozornost čtenářů, záměrně občas vyhrotili svou argumentaci nebo použili neotřelý termín: místo Ladislava Pohrobka se tak na jednom místě hovoří o Ladislavu Habsburském (s. 7), místo Koruny české je užit latinský ekvivalent (s. 63) a podobně. Nemyslím, že by to vzhledem k poutavému obsahu vlastních výkladů bylo nutné, na druhou stranu to však přirozeně nikterak nepřekáží.

Chronologicky (i svým zařazením v knize) první pojednání Petra Vorla právem připomíná, že ani ze strany českých

historiků, ani ze strany mezinárodní akademické obce dosud nedošlo k adekvátnímu uchopení úlohy pozdně středověkého českého státu v rámci Svaté říše římské. Velmocenské ambice pozdních Přemyslovců, dovedené k vrcholu vládou Karla IV., společně s dlouhodobou stabilitou, velikostí a bohatstvím Českého království, vedly podle Vorla k oprávněné aspiraci na vůdčí postavení v Říši. Otřes přinesla husitská revoluce, avšak ještě ani Zikmund Lucemburský nebyl s to říšským stavům nabídnout nějaký vůči „bohemo-centrismu“ alternativní model uspořádání a po „interregnu“ Fridricha III. se zjevně počítalo s jeho obnovou pod vládou Ladislava Pohrobka. Teprve jeho předčasná smrt vedla k pádu tohoto modelu, když proti sobě stanuly mocenské tužby burgundských vévodů a Matyáše Korvína, a české země byly z praktickopolitických důvodů i de iure vyřazeny z nově konstruované Říše národa německého. Podstatné ovšem je, jak Petr Vorel připomíná ale spoň v poznámce pod čarou, že smyslem jeho studie není ukojovat a zvyšovat národní sebehodnocení českých čtenářů – „akceptování klíčového postavení českých zemí v rámci pozdně středověké říše ... je významnější pro interpretaci společných dějin Svaté říše římské, nikoli pro národní dějiny české“ (s. 25).

Druhé pojednání z pera Jaroslava Pánka ukazuje střet dvou raně novověkých koncepcí vládnutí ve střední Evropě, respektive v rámci tehdy se konstituující středoevropské velmoci. První, nakonec úspěšný model vytvořili rakouští Habsburkové formou překvapivého ovládnutí rozsáhlejších a významnějších státních útvarů (Českého a Uherského království) a stabilizací své moci v celém soustátí prostřednictvím

(zpočátku jen fakticky) dědičné koruny, efektivního výkonu správy a soudnictví, postupující integrace jednotlivých zemí a ideologie římského katolicismu. Tvůrcem tohoto modelu byl podle Pánka Ferdinand I., ačkoli k jeho definitivnímu prosazení mohlo dojít teprve po porážce českého stavovského povstání, respektive po skončení třicetileté války. Na těchto bojištích naopak prohrál druhý model, ve finální podobě pečlivě a promyšleně formulovaný stav České koruny v konfедераční ústavě z července 1619: jeho cílem bylo vytvoření společenství tří států (českého, rakouského a uherského), dále federativně členěných na historické země, v nichž by se uplatňovala dualita stavovské a panovnické moci a které by spojovaly (přínejmenším) obranné zájmy při uznání a zhodnocení vnitřní diferenciacie politické, hospodářské, náboženské a další. Prohra konfедераční ústavy přitom podle Pánka nespočívala primárně v tom, že české stavy nebyly během protihabsburského povstání ochotné k (finančním) obětem, nýbrž v bezprecedentní ekonomické podpoře Habsburků jejich španělskými příbuznými a v neúspěchu zahraniční politiky „federalistů“. Dobově úspěšnější byl právě absolutistický model habsburský, byť v něm současně byla vložena „dlouhodobě časovaná nálož“ v podobě rigidní, vůči potřebám jednotlivých zemí (a později národů) bezohledné centralizace a dynastické hegemonie (s. 84n). Přestože Pánek uznává řadu pozitiv, která čtyřsetletá dominance Habsburků ve střední Evropě přinesla, právem zpochybňuje kvazinostalgičkou idealizací „starého mocnářství“.

Třetí text Jiřího Peška obrací pozornost k dějinám 20. století a širšímu evropskému, respektive do určité míry i euroasijskému

horizontu – podává přehled vynucených masových transferů obyvatelstva, ať už „dobrovolných“ (útěky před válkami či režimním terorem), nebo násilných (vyhánění „nepohodlných“ menšin, deportace, vysídlení); věcně přitom připomíná, že tyto způsoby nakládání s marginály mívaly až nepříjemně často ještě jednu alternativu – „prosté vyvraždění“ (s. 105). Ostatně i mnohé svrchu uvedené transfery přímo počítaly se značnými ztrátami na životech a jejich faktický průběh byl často ještě mnohem horší. V těchto souvislostech viděno (v kontextuálních relacích a bez přihlídnutí k etické nepřijatelnosti), není poválečné vyhnání/odsun tzv. sudetských Němců ani ničím mimořádným, ani zvlášť tragickým. O toto hodnocení však Peškovi nešlo – stejně jako nezkoumal negativní důsledky odsunu pro český národ, na něž již v období komunistické vlády opakovaně upozorňovali samizdatová autoři – na všech vynucených přesunech obyvatelstva, jejichž cílem bylo etnické, případně náboženské „vyčištění“ dané oblasti, chtěl ukázat, že „lokální společnosti zvládnou zorganizovat místní masakry. Nucené migrace ... jsou pak vždy iniciovány a garantovány velmocemi“ (s. 130), třebaže to nijak nevyvíňuje jejich horlivé žadatele a praktické naplňovatele z řad menších, nevelmocenských „čističů“. Nucené migrace – často rétoricky zaštiťované veskrze humanními cíli – přitom samozřejmě ani v Evropě neskončily zákazem OSN z roku 1962.

Všechny tři studie, jejichž obsah mohl být v této recenzi jenom naznačen, jsou mimořádně zdařilé širí kontextu, do kterého autoři svá témata zasadili, stejně jako střetáváním a prolínáním perspektiv, které vedou k novým a leckdy i záměrně provokativním závěrům. Jejich význam je o to

větší, že se snaží oslovit čtenářstvo přesahující relativně úzkou obec historiků a mají všechny předpoklady pro to, aby se jim to zdařilo. Přesto mám vůči recenzované knize jednu výhradu. První svazek akt české Učené společnosti trpí „dětskou nemocí“, kterou by bylo záhodno odstranit: po jednotlivých studiích, jejichž délka, styl i způsob argumentace jsou uměřené (předpokládanému) publiku, následují anglickojazyčná „shrnutí“, jejichž logika se vzpírá chápání – uspořádání podle délky sice odpovídá Koránu, nemyslím však, že jakýmkoli editorským intencím. A tak zatímco Vorlovo „*résumé*“ je dlouhé bezmála jako polovina jeho textu, v případě Pánka jde už „jen“ o 36 procent a u Peška o pětinu rozsahu, aniž by bylo jasné, proč. Rovněž zařazení tak dlouhých cizojazyčných verzí příspěvků – spíše než jejich „shrnutí“ – mezi jednotlivé kapitoly mi z žádného ohledu nepřipadá smysluplné.

Zdeněk R. Nešpor

Marek Jakoubek – Luděk Jírka – Nela Králová – Michal Pavlásek – Jiří Tůma: *Krajané: hledání nových perspektiv*

Pavel Mervart, Červený Kostelec 2015, 186 s.

Kolektivní monografie z pera pěti autorů se věnuje několika česky mluvícím komunitám v evropském zahraničí a v USA, konkrétně v Bulharsku, ve Vojvodině, v Texasu, na Ukrajině a v Chorvatsku. Podobně jako geografický záběr osciluje rovněž časové vymezení jednotlivých kapitol, které se pohybuje od 19. století

po nejaktuálnější současnost. Co dává knize sevřený charakter, je skutečnost, že všichni autoři polemizují s tradičními pohledy na migrační procesy, jež představují dědictví (a to nejen politicky podmíněné) izolace československé a české vědy a že na svá badatelská témata aplikují modernější metodologické koncepty. V několika případech dokonce dospívají k vymezení se vůči termínu „krajan“ a jeho obecně zažitým konotacím. Anotace knihy uvádí, že autoři kriticky sledují politiku identit a metodologický nacionalismus a naopak upozorňují na dosud přehlížené transnacionální vztahy, narativní konstrukci identit, *cross-border* vazby a na *multi-sided ethnography*. Hned na úvod recenze mohu předeslat, že se jim tohoto záměru podařilo dosáhnout.

Po úvodu, který přibližuje starší pohledy na krajanovou tematiku, následují kapitoly věnované dílčím vystěhovaleckým enklávám. Marek Jakoubek rozvíjí svoje bádání o bulharské obci Vojvodovo. Primárně vyvrací tezi, že během první poloviny 20. století představovalo „českou krajanovou obec“ a že tamní obyvatelé byli „Češi, resp. čeští krajané“ (s. 25). Dokládá, že přihlášení tamní komunity ke krajanství vyplynulo až z meziválečné nacionalizace, jejímž významným nositelem se stal Československý ústav zahraniční. Jakoubek na četných příkladech dokumentuje, že dominantním organizačním principem vojvodovské komunity bylo náboženství (Jakoubek se explicitně hlásí k „sektářské teorii“ o původu vojvodovské komunity, kterou představil Zdeněk R. Nešpor a již zpochybnil Michal Pavlásek; diskuze o obou hypotézách probíhala v letech 2010–11 na stránkách časopisů *Lidé města* a *Český lid*). To determinovalo další